

O'SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Z.T.Alisherova

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

A.M.Abdusattorova

B.T yo`nalishi talabasi

e-mail: abdusattorovamahliyo529@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik davrining psixofiziologik o'ziga xosliklari, shaxs shakllanishidagi inqirozli holatlar va ijtimoiy muloqotning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda o'smirlarda "kattalik hissi"ning shakllanishi, emotsional beqarorlik sabablari va intellektual rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'smir shaxsini shakllantirishda muhitning roli ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *o'smirlik davri, psixik rivojlanish, inqiroz, kattalik hissi, emotsional beqarorlik, muloqot, identifikatsiya, o'z-o'zini anglash.*

Inson umrining har bir fasli o'ziga xos, ammo hech biri o'smirlik davrichalik ziddiyatli va hayajonli emas. 11-12 yoshdan boshlanib, 15 yoshgacha davom etadigan bu davr shunchaki jismoniy o'sish emas, balki shaxsiyatning qayta tug'ilishidir. Psixologlar bu bosqichni "tufon va tazyiq" davri deb atashgani bejiz emas, chunki aynan shu vaqtda bolaning ichki dunyosida ulkan inqilob yuz beradi. O'smirlik psixikasining eng ko'zga ko'ringan jihati — bu "Kattalik hissi"dir. Kechagina ota-onasining har bir gapiga so'zsiz itoat qilgan bola to'satdan o'zining mustaqil fikri, huquqlari va shaxsiy hududi borligini anglab yetadi. U endi buyruqlarni qabul qilmaydi, aksincha, maslahat va teng huquqli muloqotni talab qiladi. Bu intilish ko'pincha kattalar bilan tushunmovchilikka, oilaviy nizolarga sabab bo'ladi. Aslida, bu isyon ortida "Meni tan oling, men ham shaxsman!" degan hayqiriq yotadi. Bu davrning yana bir o'ziga xosligi emotsional beqarorlik. Gormonlar jo'sh urishi natijasida o'smirning kayfiyati bahor havosidek tez o'zgaradi. Bir lahza oldin dunyoni quchoqlashga tayyor bo'lgan o'smir, bir daqiqadan so'ng tushkunlikka tushishi yoki asabiylashishi mumkin. Ularning his-tuyg'ulari nihoyatda nozik va ta'sirchan bo'ladi. Tashqi ko'rinishdagi kichik bir nuqson yoki tengdoshi tomonidan aytilgan hazil ular uchun fojia darajasida qabul qilinishi mumkin. O'smirlikda tengdoshlar bilan muloqot hayotning markaziga ko'chadi. Agar ilgari o'qituvchi yoki ota-ona asosiy avtoritet bo'lgan bo'lsa, endi do'stlar guruhining fikri birinchi o'ringa chiqadi. O'smir o'z guruhida o'z o'rnini topishga, tan olinishga harakat qiladi. Bu jarayonda u ijtimoiy rollarni o'rganadi, o'zining kimligini tushunishga harakat qiladi. "Men kimman?" degan savol bu davrning asosiy falsafiy o'zagidir, bu bolalikning xotirjam qirg'og'idan chiqib, kattalikning ulkan ummoniga suzib borishdir. Bu yo'lda o'smirga kerak bo'lgan eng katta yordam — tanqid emas, balki tushunishdir. Agar biz ularning bu o'tish davridagi psixologik qiyinchiliklarini anglasak, ularga nafaqat jismoniy, balki ma'naviy jihatdan sog'lom shaxs bo'lib shakllanishiga ko'maklashgan bo'lamiz. O'smirlik davri — bu inson hayotidagi shunchaki bir bosqich emas, balki tabiatning ulkan va murakkab tajriba maydonidir. Bu davrda inson bolalikning xavfsiz sohilidan uzoqlashib, kattalikning notanish va to'lqinli ummoniga qarab ilk qadamlarini tashlaydi. Zamonaviy psixologiya va neyrobiologiya bu davrni nafaqat "inqiroz", balki miyaning va ruhning eng yuksak imkoniyatlari ochiladigan palla sifatida talqin etadi. O'smirning xulq-atvoridagi kutilmagan o'zgarishlar zaminida chuqur biologik qayta qurish yotadi. Olimlarning aniqlashicha, o'smir miyasida hissiyotlar markazi (limbik tizim) mantiq va nazorat markazi (prefrontal qobig'i)dan ko'ra tezroq rivojlanadi. Shu sababli, o'smir ko'pincha "avval bajarib, keyin o'ylaydi". Uning asabiyligi yoki tavakkalchilikka

moyilligi shunchaki injiqlik emas, balki shakllanayotgan miyaning o'ziga xos xususiyatidir. Bu davrda o'smir o'zini "shaxsiy afsona" qahramoni deb hisoblaydi: u o'zining dardini eng noyob, his-tuyg'ularini esa hech kim tushunmaydigan darajada chuqur deb biladi. Bugungi kun o'smiri uchun dunyo faqat to'rt devor yoki maktab hovlisi bilan cheklanmaydi. Raqamli olam ularning ikkinchi "Men"i shakllanadigan makonga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlardagi "layk"lar yoki virtual muloqotlar o'smir uchun o'zligini tasdiqlashning muhim vositasidir. Biroq, bu holat ularda "tasavvurdagi auditoriya" hissini kuchaytiradi: o'smirga go'yo butun dunyo uning har bir harakatini kuzatayotgandek va har bir xatosini muhokama qilayotgandek tuyulaveradi. Bu esa o'smir psixikasiga qo'shimcha emotsional yuk bo'lib tushadi. O'smirlikning eng go'zal va og'riqli jihati — bu mustaqillik (emansipatsiya) instinktidir. O'smir ota-onasidan uzoqlashish orqali o'zini topishga harakat qiladi. Uning isyoni — bu dushmanlik emas, balki shaxsiy chegaralarini chizish usulidir. U uchun tengdoshlarining bir og'iz so'zi kattalarning o'nta nasihatidan ustunroq bo'lib qoladi. Chunki aynan tengdoshlar orasida u o'zining ijtimoiy qiyofasini sinab ko'radi, do'stlikning fidoyilik va xiyonat kabi qirralari bilan tanishadi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'smirlik — bu shaxsiyatning poydevori quyiladigan davr. Bu davrda o'smirga kerak bo'lgan narsa cheksiz nazorat emas, balki masofali ishonchdir. U xato qilishga, izlanishga va hattoki asabiylashishga haqli. Zero, bu "psixologik bo'ronlar" ortida ertangi kunning mustaqil, fikrlaydigan va o'z yo'lini topgan shaxsi shakllanmoqda. Bizning vazifamiz esa — bu bo'ronli dengizda ularga mayoq bo'lish, ya'ni ularni eshitish va boricha qabul qilishdir.

Insoniyat tarixida o'smirlik davri uzoq vaqt davomida shunchaki "shoshqaloqlik yoshi" deb qaralgan. Biroq, XX asr psixologiya fanidagi ulkan kashfiyotlar bu davrning naqadar fundamental va murakkab ekanini isbotlab berdi. Bugungi kunda biz o'smirlikni o'rganar ekanmiz, beixtiyor buyuk olimlarning bu boradagi ilmiy jasoratlariga tayanamiz. O'smirlik psixologiyasining otasi Stenli Xoll bu davrni "bo'ron va tazyiq" (Storm and Stress) deb atash bilan fanda inqilob qildi. Uning fikricha, o'smirning isyonkorligi va kutilmagan kayfiyat o'zgarishlari — bu shunchaki yomon tarbiya emas, balki biologik qonuniyatdir. Bu g'oya ota-onalarga farzandlaridagi o'zgarishlarga nafrat bilan emas, balki tabiiy jarayon sifatida qarashni o'rgatdi. Xollning bu xulosasini Anna Freyd yanada chuqurlashtirib, o'smirlikdagi isyonni ota-onadan emotsional uzilish va shaxsiy mustaqillikka erishishning "sog'lom yo'li" deb ta'rifladi. Intellektual olamda esa Jan Piaje o'smir miyasini "kashfiyotchi laboratoriyasi"ga o'xshatdi. U o'smirlarning mavhum (abstrakt) fikrlash qobiliyatiga o'tishini isbotlab, ularning nima uchun hamma narsaga tanqidiy qarashini tushuntirib berdi. O'smir endi faqat bor narsa bilan qoniqmaydi, u "agar bunday bo'lsa-chi?" degan gipotetik savollarni o'rta tashlaydi. Bu esa, Erik Erikson ta'biri bilan aytganda, ulkan "identifikatsiya inqirozi"ga yetaklaydi. Eriksonning ta'kidlashicha, o'smirning asosiy vazifasi — o'zligini topish. Agar u bu davrda "Men kimman?" degan savolga javob topa olsa, sog'lom shaxs sifatida shakllanadi, aks holda "rollar chalkashligi" girdobida qolib ketadi. Zamonaviy fan, xususan, Sara-Jeyn Blekmor kabi neyrobiologlarning MRT tadqiqotlari o'smir miyasining hali "tugallanmagan bino" ekanini ko'rsatdi. Miya qobig'ining ijtimoiy muloqot va nazorat uchun mas'ul qismlari 20 yoshdan keyin ham shakllanishi ma'lum bo'ldi. Bu kashfiyot o'smirlarning nima uchun hissiyotlarga tez berilishi va ijtimoiy tan olinishga (layklar, do'stlar e'tirofi) o'ta sezgirligini biologik jihatdan dalilladi. Xulosa qilib aytganda, o'smirlik — bu shunchaki yosh bilan bog'liq o'zgarish emas, balki shaxsiyatning qayta qurilishidir. Lev Vigotskiy aytganidek, bu davrda yuqori psixik funksiyalar — iroda va mantiqiy xotira shakllanadi. Olimlarning bu xulosalari bizga bir haqiqatni uqtiradi:

o'smir bilan muloqotda biz nafaqat bola bilan, balki o'zining yangi "Men"ini qidirayotgan bo'lajak shaxs bilan yuzma-yuz turibmiz. Ularning isyoni — bu dunyoni anglashga bo'lgan ilk jiddiy urinishidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. G'oziyev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi" – Toshkent, 2010. (O'smirlik davri bosqichlari bo'yicha asosiy darslik).
2. Shoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi" – Toshkent, 2010. (O'smir va ota-ona munosabatlari tahlili).
3. Nishonova Z.T. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya" – Toshkent, 2013.
4. Davletshin M.G. "Zamonaviy maktab o'quvchisi psixologiyasi" – Toshkent, 1999.
5. Xalqaro klassik adabiyotlar:
6. Vigotskiy L.S. "Pedologiya podrostka" (Gumanitarniy izdatelskiy sentr VLADOS, 2001).
7. *O'smirlik inqirozi va madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi*. Erikson
8. E. "Identichnost: yunost i krizis" (Progress, 1996).
9. *Shaxsiyatning shakllanishi va identifikatsiya tushunchalari*. Piaje J. "Izbrannye psixologicheskie trudy" (Mejdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 1994).
10. *O'smirlarda mavhum (abstrakt) tafakkurning shakllanishi*.